

Die Habsburgermonarchie 1848 bis 1918. Band VII/1, 2: Verfassung und Parlamentarismus.

Izd. Helmuth Rumpler in Peter Urbanitsch. Wien : Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2000. 2695 strani.

Medtem ko so se dela, ki na sintetičen način obravnavajo zgodovino ustave in ustavnosti v Avstriji vse do konca osemdesetih let 20. stoletja v glavnem opirala na klasično zbirko Edmunda Bernatzika,¹ so celovitejše obravnave avstrijskega parlamentarizma dolgo časa temeljile na še danes dragoceni, osem zvezkov obsegajoči »kroniki« avstrijskega državnega zbora Gustava Kolmerja z naslovom *Parlament und Verfassung in Österreich*, Dunaj-Leipzig 1904–1912.² Bernatzikove in Kolmerjeve rezultate je sicer v veliki meri nadgradila vrsta specialnih študij o posameznih segmentih avstrijskega konstitucionalizma in parlamentarizma,³ toda šele v devetdesetih letih je prišlo do modernejših obravnav navedene problematike. Omeniti velja zlasti odlično knjigo Andreasa Gootsmanna: *Der Reichstag von Kremsier und die Regierung Schwarzenberg. Die Verfassungsdiskussion des Jahres 1848 im Spannungsfeld zwischen Reaktion und nationaler Frage* (Dunaj 1995), sintetičen pregled Hansa Petra Hyjeja z naslovom *Das politische System in der Habsburgermonarchie. Konstitutionalismus, Parlamentarismus und politische Partizipation* (Praga 1998) in monografija Andrása Gerőja: *The Hungarian Parliament (1867–1918). A Mirage of Power*, New York 1997. Najbolj celovito sliko problemov konstitucionalizma in parlamentarizma v monarhiji kot celoti pa daje pričujoči sedmi zvezek uveljavljene edicije *Die Habsburgermonarchie* (izdaja jo Komisije za zgodovino Habsburške monarhije pri avstrijski akademiji znanosti), ki na skoraj 2700 straneh predstavlja zgodovino »uvajanja« konstitucionalizma in parlamentarne prakse, tako na nivoju skupne države kot na nivoju v njenih posameznih delov. Monumentalno delo daje nadvse kvalificirane odgovore na nekatera temeljna vprašanja politične zgodovine Habsburške monarhije v obravnavanem obdobju, hkrati pa na novo osvetljuje vrsto (doslej neznanih) podrobnosti o bistvu avstrijskega (avstro-ogrskega) političnega sistema.

Dejstvo, da so v monarhiji začeli razmišljati o uvedbi konstitucionalizma in parlamentarne demokracije šele tik pred revolucijo,⁴ je v preteklosti mnoge avtorje navedlo k tezi, da je bila prepozna in nezadostna politična demokratizacija glavni razlog za propad te sicer na moč heterogene državne tvorbe. Toda kot je nedvoumno poudarilo več avtorjev člankov v prvem zvezku (Sutter, Rumpler), so vzroki za neuspeh prizadevanj po preobrazbi skupka kulturno, gospodarsko, zgodovinsko, konfesionalno in nacionalno heterogenih »kraljestev in dežel« v bolj ali manj enotno moderno ustavno državo enakopravnih narodov v prvi vrsti tičali v usodnem manku temeljnega konsenza narodov o tem, kako naj bo organizirana država. Po mnenju Helmutha Rumplerja⁵ se je leta 1848 živo prepričanje, češ da lahko tako heterogena država preživi le na temeljih konstitucionalizma in modernega parlamentarnega sistema, v naslednjih desetletjih zlasti v Cislajtaniji pokazalo za napačno. Za razliko od Ogrske, ki – kot sta pokazal László Révész⁶ in Adalbert Toth,⁷ – od dualizma dalje glede politične demokratizacije ni bila deležna pomembnejših modernizacijskih impulzov (z vztrajanjem na volilnem sistemu iz leta 1848 je bil ogrski parlament po svoji sestavi na prelomu stoletja »najbolj nazadnjaški« v Evropi), je Cislajtanija z liberalno decembrsko ustavo (1867) in širitvijo volilne pravice postala bolj ali manj moderna ustavna

¹ Edmund Bernatzik, *Die österreichische Verfassungsgesetze mit Erläuterungen*, Wien 1911.

² Prim.: Brita Skottsberg, *Der österreichische Parlamentarismus*, Göteborg 1940; *Österreichs Parlamentarismus. Werden und System*, izd. Herbert Schambeck, Berlin 1986; *Parlamentarismus und öffentliches Recht in Österreich. Entwicklung und Gegenwartsprobleme*, izd. Herbert Schambeck, I–II, Berlin 1993.

³ Prim.: William Jenks, *The Austrian Electoral Reform of 1907*, New York 1950; Vasilij Melik, *Volitve na Slovenskem (1861–1918)*, Ljubljana 1965; Karl Ucakar, *Demokratie und Wahlrecht in Österreich. Zur Entwicklung von politischer Partizipation und staatlicher Legitimationspolitik*, Wien 1985; Gernot D. Hasiba, *Das Notverordnungsrecht in Österreich (1848–1917). Notwendigkeit und Mißbrauch eines »Staatserhaltenden Instrumentes«*, Wien 1985.

⁴ Stefan Malfèr, *Der Konstitutionalismus in der Habsburgermonarchie – siebzig Jahre Verfassungsdiskussion in 'Cisleithanien'*, str. 11–67.

⁵ Helmuth Rumpler, *Grenzen der Demokratie im Vielvölkerstaat*, str. 1–10.

⁶ László Révész, *Der ungarische Reichstag 1848 bis 1918: Rechtliche Grundlagen und praktische Umsetzung*, str. 1007–1060.

⁷ Adalbert Toth, *Die soziale Schichtungen im ungarischen Reichstag 1848 bis 1918*, str. 1061–1105.

monarhija. V decembrski ustavi sicer formalno ni bila definirana kot takšna, toda v resnici je temeljila na principu, ki ga je znameniti pravnik Joseph Ulbrich definiral z besedami: »Nosilec državne oblasti je cesar, vendar jo lahko uporablja le v skladu z ustavo. Avstrija je torej monarhična ustavna in pravna država«. ⁸

Proces demokratizacije pa sam po sebi ni reševal naraščajočih se nacionalnih problemov. Nasprotno. Z demokratizacijo političnega življenja so le-ti postajali vse močnejši in vedno manj obvladljivi. Vzroki za njihovo razraščanje pa so – kot je upravičeno poudaril Rumpel⁹ – v prvi vrsti tičali v »napačnih ustavnopravnih« temeljih države, ki so bili za veliko večino narodov sporni.

Od terezijansko-jožefinskega obdobja prisotna težnja, da bi vzpostavili strogo centralizirano enotno državo (z nemško prevlado) na celotnem območju habsburških dežel, je naletela na nepremostljiv odpor Ogrske, ki si je znala ohraniti svoj poseben »ustavnopravni« položaj. Poskus Ogrske, da bi svoj poseben položaj utrdila v obliki gole personalne unije oz. popolne samostojnosti, je s pomočjo ruskega orožja preprečila zmagovita kontrarevolucija 1849. Kompromisna odločitev za dualizem (1867), torej za personalno in realno unijo dveh enakopravnih bolj ali manj centraliziranih »nacionalnih držav« (»nemške« Cislajtanijske in »madžarske« Translajtanijske), pa je seveda sprožila upravičen odpor vseh malih narodov in narodičev, ki so se – sklicujoč bodisi na zgodovinsko bodisi na naravno pravo – v obeh državnih polovicah upravičeno počutili ogrožene.

Leto 1867 pa ni bilo prelomnica le zaradi vzpostavitve dualistične organizacije države, ampak tudi zaradi vzpostavitve relativno modernega političnega sistema in parlamentarne prakse v Cislajtanijski. Medtem ko so po obnovi ustavnega življenja 1860/61 – kot je poudaril Wilhelm Brauner¹⁰ – zgolj realizirali konservativna načela o organski ureditvi v avstrijskih kronovinah, ki so izšla v prilogi obeh silvestrskih patentov 1851, je decembrska ustava iz leta 1867 (v bistvu prva ustava, ki je niso oktroirali) avstrijsko polovico države spreminjala v relativno moderno ustavno državo. Po Sutterjevem mnenju¹¹ je decembrska ustava 1867 ustvarila trdne temelje državnopravne demokracije, saj je zagotavljala temeljne pravice in duhovno ter politično svobodo vsem državljanom avstrijske polovice države. Franc Jožef je sicer imel veliko pristojnosti in si je celo domišljal, da je vladar po milosti božji, toda s sprejemom zakona o odgovornosti ministrov (1867) in uvedbi direktnih volitev v državni zbor (1873) je postala vloga državnega zbora v političnem sistemu Avstrije izjemno pomembna. Seveda je zaradi naraščajočih se nacionalnih konfliktov od konca 19. stoletja njegov pomen in ugled nezadržno padal.

V tem smislu je bila zgodovina uvajanja moderne ustavnosti in parlamentarizma (parlamentarne prakse) hkrati tudi zgodovina nacionalnih konfliktov. Na Ogrskem, kjer se »konverzija« nekdanje historične »ustave« Ogrske v moderni konstitucionalizem zgodila – kot je pokazal László Péter¹² – po »organski poti«, a na račun nemadžarskih narodov, se nacionalni konflikti niso kazali toliko v parlamentu (v njem so bili nemadžarski narodi izjemno slabo zastopani) ali v delu ogrske delegacije. V Avstriji pa je nacionalni konflikt vedno bolj hromil normalno parlamentarno življenje, kar se je po mnenju Lotharja Höbelta¹³ kazalo tudi v razvoju strankarskega življenja. S postopno politično demokratizacijo so se nekdanje »stranke veljakov« spreminjale v moderne množične politične stranke, hkrati pa so se vedno bolj »nacionalizirale«. Nadnacionalni klubi, kakršen je bil npr. Hohenwartov, so postali žrtve nacionalne radikalizacije, kar je seveda onemogočalo iskanje sporazumov.

Sprva se je v Cislajtanijski državni zbor vzpostavil kot nekakšen forum za sklepanje (nacionalnih) kompromisov, pri čemer pa vsaj do srede devetdesetih let niti ni bil tako nepomemben. Zlasti od Badenijske krize (1897), ko je postala obstrukcija redni sestavi del parlamentarnega življenja, je parlament v očeh javnosti izgubljal na ugledu. Toda po mnenju Sutterja je bil njegov sloves iz zadnjih let monarhije bistveno bolj črn, kot si ga zasluži. Negativna ocena avstrijskega parlamentarizma je bila veliko bolj posledica njegovega žalostnega konca, kot njegove resnične dejavnosti.

⁸ Stefan Malfèr, str. 15.

⁹ Helmuth Rumpel, *Parlament und Regierung Cisleithaniens 1867 bis 1914*, str. 667–894.

¹⁰ Wilhelm Brauner, *Die Verfassungsentwicklung in Österreich 1848 bis 1918*, str. 69–237.

¹¹ Berthold Sutter, *Probleme einer österreichischen Parlamentsgeschichte 1848 bis 1918*, str. 541–568.

¹² László Péter, *Die Verfassungsentwicklung in Ungarn*, str. 239–540.

¹³ Lothar Höbelt, *Parteien und Fraktionen im Cisleithanischen Reichsrat*, str. 895–1006.

Od ostalih prispevkov v prvi knjigi velja omeniti predvsem podroben prikaz delegacij, svojevrstnega instrumenta urejanja skupnih zadev med obema državnima polovicama, ki ga je prispevala odlična poznavalka omenjene problematike Éva Somogyji¹⁴ (na zakon, ki je določal sestavo avstrijske delegacije, je s svojim predlogom pomembno vplival slovenski poslanec Lovro Toman), ter pregleden članek o bistvu dualizma Geralda Stourzha.¹⁵ Podobno kot je že leta 1904 francoski zgodovinar Louis Eisenmann ugotavljal: »L'union austro-hongroise est d'un type unique«, tudi Stourzh meni, da jasnega odgovora na vprašanje, ali je šlo za realno ali zgolj za personalno unijo, ni mogoče dati. Ves čas po letu 1867 so na Ogrskem dualizem presojali drugače kot v Cislajtani. V Avstriji so prevladovala stališča, češ da je Avstro-Ogrska v bistvu nekakšna »naddržava« ali »skupna država«, torej realna unija dveh držav. Na Ogrskem pa so menili, da gre v bistvu za »zvezo dveh držav«, torej le za personalno unijo. Vsekakor pa je za razumevanje komplicirane dualistične strukture države bila – kot je že leta 1911 v svoji knjigi *Das staatsrechtliche Ausgleich zwischen Österreich und Ungarn* poudaril Ivan Žolger – bistvena beseda »pariteta« (popolna enakopravnost obeh državnih polovic), ki je bila ves čas obstoja monarhije motor ogrske politike.

Prvo knjigo sedmega zvezka zaključujejo tabele, karte in diagrami s podrobnimi podatki o državnoborskih volitvah 1897 (s spremnim besedilom jih je opremil Peter Urbanitsch), druga, enako zajetna knjiga pa prinaša vrsto nadvse zanimivih razprav, ki predstavljajo posamezne deželne zbornice, značilnosti regionalnih predstavniških teles (okrajni zastopi, komitati) znotraj posameznih dežel ter značilnosti občinske samouprave.

Na uvodnem mestu velja seveda omeniti odličan, izjemno sintetičen prispevek Vasilija Melika¹⁶ o deželnozbornem volilnem sistemu in njegovem spreminjanju (1861–1914), ki najprej nadvse natančno predstavi značilnosti kurijalnega volilnega sistema, kakršnega je uveljavljala februarska ustava, v nadaljevanju pa prikaže tudi deželnozbornske volilne reforme v letih pred prvo svetovno vojno, s katerimi so v večini deželnih zborov uvedli splošno kurijo. Medtem ko se je državni zbor z zadnjo državnoborsko volilno reformo leta 1907 spremenil v pravo ljudsko predstavništvo, se je v deželnih zbora do razpada monarhije ohranil kurijalni sistem.

Če se deželni zbori po svoji sestavi vse do razpada monarhije niso bistveno spreminjali, pa se je v teku desetletij bistveno spremenila njihova vloga v celotnem političnem življenju posameznih dežel. Georg Schimitz¹⁷ je lepo pokazal, kako so se deželni zbori zlasti po letu 1867, vedno bolj spreminjali v prava parlamentarna telesa z vedno večjimi pristojnostmi. Če jim je leta 1861 država prepustila zgolj skrb za javne zgradbe, osnovne šole, kmetijstvo in ceste, so v teku desetletij dobivali nove in nove pristojnosti in naloge. Postopoma so prevzemali skrb za kmetijsko in obrtno nadaljevalno šolstvo, ponekod celo za tehnične visoke šole, vedno bolj so skrbeli za razvoj (lokalne) prometne infrastrukture, melioracijska dela, razvoj obrti in izgradnjo kreditne mreže.

Kapitalsko intenzivne naloge so seveda drastično poslabšale finančni položaj dežel. Kot je pokazal Hans Peter Hye,¹⁸ so dohodki iz deželnega premoženja in doklade na direktne davke, sprva edini vir dohodkov dežel, kmalu postali nezadostni za pokrivanje najrazličnejših nalog dežel. Zato se je že na začetku devetdesetih let v vseh deželah pojavila težnja po uvajanju novih, samostojnih indirektnih davkov (npr. doklade na državne trošarine, deželne doklade na pivo, davek na luksuz) in »vračanju« pristojnosti na državo. Na začetku 20. stoletja so se pojavili celo predlogi, naj dežele dobijo prihodke od realnih davkov (zemljiškega in hišnega davka), medtem ko naj država razpolaga le z leta 1896 uvedeno dohodnino in z užitninami.

Kronični finančni primanjkljaj je bil značilen tudi za deželne zbornice tistih dežel, v katerih so prebivali Slovenci. Proračunska politika je kmalu postala orodje nacionalne politike, saj je v večini deželnih zborov prišlo že kmalu do »etnizacije politike«. Z zaostrovanjem nacionalnih odnosov so tudi deželni

¹⁴ Éva Somogyji, *Die österreichisch-ungarische Monarchie als Staats- und Reichsproblem*, str. 1107–1176.

¹⁵ Gerald Stourzh, *Der Dualismus 1867 bis 1918: Zur Staatsrechtlichen und völkerrechtlichen Problematik der Doppelmonarchie*, str. 1177–1230.

¹⁶ *Zusammensetzung und Wahlrecht der cisleithanischen Landtage*, str. 1311–1352.

¹⁷ Georg Schimitz, *Organe und Arbeitsweise, Strukturen und Leistungen der Landesvertretungen*, str. 1353–1544.

¹⁸ Hans Peter Hye, *Strukturen und Problemen der Landeshaushalte*, str. 1545–1592.

zbori postali prizorišče nacionalnih spopadov. Slovenci so lahko vodili »nacionalno politiko« le v kranjskem deželnem zboru, kjer so imeli (razen v letih 1877–1883) skoraj ves čas večino, toda liberalno-klerikalni spopad je povsem prevladal nad »nacionalno politiko«. (V letih 1895–1906 so kranjski liberalci deželni zbor obvladovali s pomočjo nemških veleposestnikov). Od ostalih deželnih zborov so bili v relativno dobrem položaju le na Goriškem, medtem ko v štajerskem, koroškem in istrskem niso mogli uresničiti niti minimalnih kulturno-jezikovnih zahtev. Povezovanje s katoliškimi konservativci, ki je bilo značilno za štajerski in koroški deželni zbor, jim ni prinašalo bistvenih koristi. Enako je bilo s politiko obstrukcije (abstinence), ki so jo večkrat uporabili zlasti v štajerskem deželnem zboru.

Ob sintetičnih in kvalitetnih predstavitev posameznih deželnih zborov v Cislajtaniji,¹⁹ velja omeniti tudi pregleden prispevek Mirjane Gross o hrvaškem saboru ter prispevek Petra Urbanitscha o občinski samoupravi in občinskih zastopih (odborih) v Cislajtaniji. Seveda pa tudi prispevki, ki jih v pričujočem prikazu nismo posebej omenjali, vsebujejo kopico zanimivih podatkov o parlamentarizmu, poslovniku, imuniteti, poslanskih plačah, konkretnih političnih problemih itd., kar sedmemu zvezku edicije (vključno z imenskim in stvarnim kazalom ter obsežnim seznamom literature) daje vrednost nekakšne enciklopedije parlamentarizma v dvojni monarhiji. Knjiga je nepogrešljiv pripomoček za vse, ki se ukvarjajo s politično zgodovino Habsburške monarhije v obdobju 1848–1918.

Janez Cvirn

Martin Pollack, **Der Tote im Bunker. Bericht über meinen Vater.** Wien : Zsolnay Verlag, 2004. 324 strani.

V mesecu septembru 2004 je izšla pri dunajski založbi Zsolnay knjiga *Der Tote im Bunker. Bericht über meinen Vater* (Mrtvak v bunkerju. Poročilo o mojem očetu) avstrijskega avtorja Martina Pollacka. Knjiga je s tematiko o zločincu iz druge svetovne vojne zbudila veliko zanimanje na nemškem govorečem področju, saj so se pojavile recenzije v vodečih medijih, kot so časopisi *Neue Zürcher Zeitung*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung* in *Der Spiegel*, ter v raznih kulturnih oddajah na televiziji.

V zadnjem času se je pojavilo na nemškem knjižnem področju več knjig, ki se bavijo s tematiko udeležb sorodnikov oziroma očetov pri grozodejstvih v vojni na nemških in od njih zasedenih področjih. Naslednji avtorji s svojimi deli, kot so Peter Schneider *Vati*, Monika Göth *Ich muss doch meinen Vater lieben, oder?*, Martin Bormann *Leben gegen Schatten*, Uwe Timm *Am Beispiel meines Bruders*. Avtorji, kot njihovi potomci, skušajo kot naslednja generacija udeležencev v vojni na omenjenih primerih osvetliti fenomen navdušenja za vojno in najti sledove in odgovore na boleča vprašanja o vojnih dogodkih in udeležbo njihovih najbližjih, katera niso bila po vojni obravnavana, niti osvetljena, kaj šele pravno in družbeno obsojena.

Mlada generacija se zaveda odgovornosti za dejanja svojih družinskih članov, ki so v vojni bili vojaki ali simpatizerji nacistov in so hoteli z nasiljem in silo obvladati Evropo. Zato skušajo prikazati fenomen na primerih posameznih preživelih oseb, kako so ti po vojni s hladno distanco molka skušali vso krivdo prevaliti na druge, z argumentom, da niso nič vedeli, ali pa s popolnim molkom o vojni udeležbi. Te knjige, ki se nanašajo na nove vire in spomine oseb iz njihovih družin, dajejo novo luč na zgodovino medvojne in povojne časa.

Knjiga avstrijskega avtorja Martina Pollacka *Mrtvak v bunkerju*, ki obravnava zgodbo njegovega očeta, člana SS in uradnika Gestapa in aktivnega udeleženca likvidacij ljudi na Kavkazu, v Minsku, Varšavi in na Slovaškem pod imenom *Völkische Flurbereinigung – narodno čiščenje*, je naletela na veliko odmev v nemškem tisku, ker obravnava to zgodbo iz osebnega, subjektivnega zornega kota in na podlagi raznovrstnih dokumentov, protokolov in uradnih zaznamov.

¹⁹ Z zornega kota slovenske zgodovine velja posebej omeniti naslednje razprave: Edith Marko-Stöckl, *Der steiermärkische Landtag*, str. 1683–1718; Iris M. Binder, *Der Kärntner Landtag*, str. 1719–1737; Andrej Rahten, *Der Krainer Landtag*, str. 1739–1768; Harald Krahwinkel, *Die Landtage von Görz-Gradisca und Istrien*, str. 1873–1918; Ugo Cova, *Der Landtag der reichsunmittelbaren Stadt Triest und ihres Gebietes*, str. 1919–1949.